

ENRIC MARÍN I OTTO
**L'ANÀLISI HISTÒRICA
DEL DISCURS PERIODÍSTIC
DE MASSES:
LA RELACIÓ ENTRE
LA FORMA I EL CONTINGUT**

**A. LA HISTORIOGRAFIA I L'ANÀLISI DE LA PREMSA
ESCRITA.**

Des del punt de vista de la historiografia existeix una sòlida i llarga tradició d'anàlisi de la premsa en tant que font d'informació. La premsa periòdica (diària o no) és, probablement, la principal font d'informació bruta dels historiadors de la contemporaneïtat. Existeix, en conseqüència, un mètode crític històric perfectament afinat i desenvolupat per filtrar les informacions vehiculades per la premsa de masses per tal de poder-les incorporar al discurs històric científic.

Aquesta suficiència és el fruit lògic d'una llarga tradició de treball historiogràfic vinculada al buidat selectiu del periodisme imprès.

Si la recerca historiogràfica s'ha limitat a concedir a la premsa escrita l'estatus de font documental de forma gairebé exclusiva és perquè els models teòrics històrics han concedit prioritat als aspectes socials vinculats a les dimensions políticoinstitucional i econòmicossocial de la realitat humana. Aquesta perspectiva teòrica i/o metodològica no s'ha plantejat el repte que representa l'anàlisi històrica del discurs periodístic en tant que objecte cultural. I hem de recordar el fet obvi que es tracta d'un objecte cultural d'una gran trans-

condència: la variant literària d'impacte més massiu; la forma discursiva educadora de les masses per excel·lència a les societats de capitalisme industrial.

Les tendències més renovadores i rigoroses de la historiografia de les darreres dècades han afirmat, cada cop amb més convenciment, la necessitat d'anar cap a una "història total", cap a una visió global interactiva de totes les dimensions que caracteritzen la vida humana. En aquest sentit, s'ha insistit en l'interès de madurar una "història de les mentalitats" que permeti equilibrar una perspectiva que l'afany legítim de científicitat havia decantat ostensiblement cap a les temàtiques econòmiques i jurídiques.

Avui ja sembla del tot evident que la recerca històrica sobre les formes socials de producció informativa i comunicativa en general és decisiva si es vol avançar cap a formulacions històriques globals i/o totalitzants. És a dir, si es vol fer de la ciència històrica una disciplina que pugui donar compte de totes les dimensions de la producció social de l'existència humana.

B. PREMSA ESCRITA I ECOSISTEMA COMUNICATIU.

La lingüística i la sociologia funcional han estat les matrius d'una tradició avui ja prou consolidada d'estudi analític de la premsa diària. Des de les formes més rànries d'anàlisi de contingut a l'anàlisi de la producció de la notícia, passant per la semàntica textual, les propostes d'anàlisi del discurs informatiu imprès han conegut una evolució realment accelerada en els darrers anys. L'evolució ha tendit a privilegiar una perspectiva micro-analítica de voluntat marcadament formalitzadora (1).

La sofisticació metodològica assolida en l'estudi crític de la premsa no ha significat, però, la superació del que, al meu entendre, és el llast teòric més significatiu de les ciències de la comunicació: la perspectiva teòrico-metodològica a-històrica.

L'origen d'aquesta perspectiva a-històrica l'hem de cercar en dos fets:

a) la història relativament curta dels estudis específics sobre la comunicació. Les reflexions "acadèmiques" sobre el dret, la política, o l'economia, tenen una tradició mil·lenària: són els grans temes de la tradició clàssica. La reflexió sobre la comunicació ha tingut, fins a la consolidació de la societat de comunicació de masses, un caràcter instrumental mancat de globalitat -retòrica...- o una vocació del tot especulativa separada de tota referència concreta -filosofia del

llenguatge...-. Sigui com sigui, el fet decisiu és que fins a l'aparició d'una gran indústria informativocomunicativa no es concreta una reflexió sistemàtica referida al fet comunicatiu globalment considerat.

b) la vinculació del fet comunicatiu a l'àmbit de l'ideològic o l'espiritual que ha fet obviar el protagonisme del subjecte històric individual o col·lectiu.

En un treball anterior ja havíem comentat críticament aquesta perspectiva teòrica i les conseqüències metodològiques que se'n deriven. Limitem-nos, ara, a recollir només algun aspecte pertinent:

"(...) El propòsit reivindicat de conèixer el productor de signes a través, exclusivament, de l'anàlisi del resultat del seu treball és tant o més absurd que el de, per exemple, l'economista que renunciés a qualsevol informació sobre el subjecte d'un procés productiu que no li vingués proporcionada per l'anàlisi dels objectes manufacturats..." (2)

En realitat, la no incorporació orgànica del moment de la producció a l'anàlisi dels processos comunicatius impossibilita la comprensió global d'aquests, en limitar l'objecte d'estudi a la circulació i consum de missatges, quan el fet és que la determinació històrica dels fenòmens comunicatius descansa, en bona mesura, sobre la determinació històrica de la seva producció:

"No hi ha cap indicatiu racional que permeti pensar en la possibilitat de sostenir el punt de vista segons el qual el treball comunicatiu (i els productes d'aquest treball) no estaria històricament determinat, com qualsevol altra dimensió de la producció social." (3)

Reconèixer la determinació històrica de la producció comunicativa ens ha de permetre incorporar el principi d'especificitat històrica a l'estudi de la comunicació social. És a dir: situar correctament cada fenomen comunicatiu en el seu context social més enllà de possibles semblances formals. L'assoliment d'aquesta perspectiva metodològica ens farà obviar, sense problemes, la temptació pròpia dels hagiògrafs pseudo-historiadors de cercar, per exemple, l'origen del periodisme industrial de masses en les "Acta diurna" romanes.

Las més recents investigacions dedicades a les pràctiques periodístiques parteixen del moment de la producció. El concepte "producció de notícies" ha esdevingut d'us normal entre els estudiosos de la Periodística. Això és conseqüència directa del reconeixement del caràcter espectacularment industrial de la producció informativa de masses a les societats de capitalisme avançat. El que ara convindria es girar els binocles cap al temps passat i tornar a mirar la comu-

nicació social d'acord amb les noves perspectives teòriques obertes per les més recents recerques en la nostra especialitat. De moment, però, ens podem conformar amb interpretar la història del periodisme de les societats de capitalisme industrial tot incorporant categories i conceptes que ens permetin entendre el fenomen en la seva dimensió social (és a dir, donant compte de la *seqüència* producció/distribució-intercanvi/consum) i en la seva dimensió històrica (específica i en transformació).

En la perspectiva assenyalada hi ha dos conceptes que estímem centrals en l'anàlisi del periodisme: *ecosistema comunicatiu i discurs periodístic de masses (dpm)*.

Pel que fa al primer concepte, podem avançar la següent definició provisional:

"(...) emprem l'expressió ecosistema comunicatiu per referir-nos a les diverses formes històriques com les societats organitzen la seva producció social de la comunicació.

Entenem que la comunicació social -sovint metaforitzada com a xarxa- ha de ser contemplada com un sistema productiu internament lògic, en el qual els diversos elements que el conformen es troben mutuament interrelacionats -amb vincles d'interdependència directa o indirecta-, de manera semblant al que succeeix amb els organismes vius o en qualsevol medi orgànic natural. Conseqüentment, l'anàlisi i interpretació de cadascun d'aquests elements exigeix tenir en compte el context històric-concret de complexes relacions en què desenvolupa les seves funcions.

De fet és el sistema social el que funciona amb criteri ecològic..."

(4)

La comunicació social funciona, doncs, ecològicament en un doble sentit:

a) perquè els seus actors i el mateix medi formen part de l'ordre natural. En aquest sentit convé tenir present que mai no es produeix un trencament radical de la lògica natural a la lògica social; es tracta sempre d'una transició. (5)

b) perquè els diferents circuits, canals, mitjans i productes que teixeixen la comunicació humana mantenen relacions de mútua interdependència. S'influeixen els uns als altres, directament o indirectament.

Tenir present la dimensió ecològica i històrica dels sistemes humans de comunicació facilita la distinció entre necessitats comunicatives, funcions, mitjans i tècniques expressives. Així, doncs, cada sistema humà social genera unes necessitats comunicatives

específiques que es concreten en unes funcions, mitjans i tècniques diverses. (6)

Però passem a un registre més concret. Centrem-nos en el periodisme imprès per tal d'il·lustrar els conceptes i propostes fixades.

El sistema informatiu imprès és un sistema de signes inserit en un sistema més ampli: el sistema social de comunicació. Si considerem la història de la cultura europea dels darrers segles, un dels fenòmens que més crida l'atenció és el de les noves necessitats comunicatives generades per les societats de capitalisme industrial. Els canvis són d'una transcendència històrica absolutament singular: el sistema social passa de ser agrari i rural a industrial i urbà; el sistema polític passa de ser estamental i repressiu a jurídicament igualitari i persuasiu. Obviament, dues lògiques socials tan diferents determinen necessitats comunicatives ben diverses. Canvien les necessitats, i canvien les funcions, els mitjans i les tècniques expressives.

Com afecten aquests canvis a la premsa diària?

La premsa de l'Europa preindustrial cobreix dues necessitats primordials: en primer lloc, cohesionar ideològicament i políticament l'aristocràcia i la burgesia (a la primera per tal de mantenir el control de l'Estat, a la segona per tal de guanyar posicions en la seva lluita per controlar parcel·les de poder econòmic i polític). La segona necessitat és més elemental: cobrir uns mínims informatius vinculats amb les activitats comercials i econòmiques en general (és la tècnica del l'"anunci" i l'"avís"). Aquestes funcions comunicatives no demanen una gran diversitat de gèneres periodístics. La crònica periodística del 1600 i del 1700 no és substancialment diferent de la crònica pròpiament dita. Els articles d'opinió tenen la forma de petits assaigs. La lògica comunicativa és la del llibre, en definitiva. Els defensors de la llibertat d'expressió (com el mateix Milton) pensen en els llibres més que en la premsa quan dissenyen les seves argumentacions. L'actitud dels il·lustrats més significats (de Voltaire a Diderot) davant de la premsa és d'un aristocratisme cultural gens dissimulat: la veritable cultura s'expressa en el llibre.

Amb la Revolució industrial, i la posterior articulació de la societat de comunicació de masses, les necessitats comunicatives es modifiquen radicalment. La societat urbana capitalista no pot adquirir estabilitat política sense desenvolupar polítiques comunicatives persuasives. L'escola i la premsa de masses seran les eines centrals per l'obtenció d'un consens social mínim.

L'Estat modern té necessitat de legitimar-se davant de les capes més àmplies possibles de la població. No pot viure, com la monar-

quia absoluta, marginant políticament i culturalment el 90% de la població. D'altra banda, les formes tradicionals de construcció social de la realitat imaginària s'han dissolt i cal trobar formes alternatives. Finalment, la nova realitat urbana del XIX i el XX crea noves realitats que han de ser explicades amb noves tècniques. (7)

És aquest conjunt d'importantíssimes transformacions les que marquen una frontera ben gruixuda entre la informació impresa periòdica d'abans i de després de la Revolució industrial. Les funcions comunicatives que ha d'assolir la premsa de masses demanen, d'entrada, una combinació molt més sofisticada de les estratègies informatives i les estratègies persuasives. Els gèneres periòdístics són una realitat canviant derivada d'aquest fet. (8)

Considerem, ara, el segon aspecte, el de la interdependència.

És evident que la irrupció dels mitjans àudio-visuals va incidir sobre les pràctiques informatives impreses: va redefinir la seva funció i la seva forma. N'hi ha més, però. Els diferents estils nacionals de premsa depenen de factors com la simultaneïtat o no del desplegament de la premsa amb els mitjans àudio-visuals, l'eficàcia de les polítiques alfabetitzadores, o el fet que la cultura nacional estigui protegida o no per un estat-nació. Una valoració mínimament rigorosa de la producció periòdística ha de tenir en compte l'existència d'aquestes variables. Altrament, no ens podríem explicar, per exemple, la diferent força de la indústria periòdística en països d'una mateixa àrea econòmico-cultural com Catalunya o el nord d'Itàlia, o la inexistència a l'Estat espanyol d'una "premsa popular" a l'estil britànic o germànic.

C. EL DISCURS PERIÒDÍSTIC DE MASSES (DPM): LA DIALÈCTICA FORMA/FONS

Un dels malentesos més freqüents en les valoracions de la premsa diària és d'atendre de forma gairebé exclusiva els aspectes quantitatius. El creixement del sistema informatiu imprès ha estat tan espectacular en els darrers 150 anys, que l'actitud espontània és la de donar preeminència a les magnituds abans que a les qualitats.

Diguem de bell antuvi que els aspectes definatoris de la premsa de masses van preferentment referits a la concepció del producte i a la seva funció al si de l'ecosistema comunicatiu. En sentit estricte, no hauríem de parlar de premsa de masses més que per a referir-nos a alguns productes periòdístics generats des de la societat de comunicació de masses. Així, doncs, tot i que abans de la Revolució

industrial ja hi ha manifestacions informativo-culturals de molt important difusió (evidents si considerem el periodisme, però també si considerem l'espectacle teatral, per exemple), ni la funció, ni les tècniques, ni el context ens permeten homologacions directes amb fenòmens posteriors.

Hem parlat de funció i de concepció. El primer concepte remet, en primera instància, al d'ecosistema. El segon al de discurs periodístic de masses (dpm). Què entenem per dpm, i quina utilitat té aquest concepte?:

"La nostra anàlisi del dpm fa referència a l'aspecte discursiu del diari: el diari com a procés semiòtic que en el seu discórrer mofo-sintàctic va produint sentit. Així, doncs, ens interessa saber quins són els canvis qualitatius, en l'evolució i desenvolupament del discurs periodístic, que caracteritzen i distingeixen el diari de masses." (9)

Aquest concepte està, doncs, estretament vinculat al de societat de masses, donat que societat de masses (o, encara millor, societat de comunicació de masses) és una categoria que no es pot definir atenent únicament a criteris quantitius:

"Es pot parlar de societat massificada quan, sobre una realitat social en la qual la forma urbana ja és l'hegemònica, els mitjans de comunicació de masses determinen la lògica social en el sentit que històricament s'ha manifestat com a propi: desplaçant i limitant l'acció de la societat civil tal i com aquesta s'havia desenvolupat en la fase de capitalisme concurrencial. Els fenòmens clau d'aquest procés són els d'atomització i espectacularització de la vida social." (10)

El dpm és, doncs, la tècnica expressiva pròpia del periodisme imprès en l'estadi corresponent a la societat de comunicació de masses.

Estudis de la comunicació humana "cara a cara" han posat en evidència que un mínim del 50% de la informació que es transmet en aquestes situacions es canalitza amb recursos no verbals. Mirada, proximitat, gestualitat, olors, vestits, escenografia... De fet, tot sovint la força comunicativa decisiva la proporciona el component no verbal: neguem amb els ulls el que afirmem amb les paraules (11). El corol·lari és obvi: la comunicació interpersonal "cara a cara" actua com a unitat text/context, contingut/forma.

El mateix corol·lari pot ser aplicat al dpm. L'anàlisi de la premsa ha tendit a privilegiar els continguts, quan en realitat el diari de masses és un objecte cultural unitari: un sistema de signes lingüístics

i no lingüístics (12). I de la mateixa manera que el component no verbal de la comunicació directa és tot sovint determinant, en el dpm, l'element formal, l'artifici, el context també pot ser determinant.

Què entenem per artifici? L'aparell "morfo-sintàctic": la diversitat de gèneres, l'organització en seccions, la primera plana, les tècniques de compaginació, el concepte notícia-esdeveniment i el seu ús, les il·lustracions, les fotografies..., etc. La premsa diària ens ofereix tot sovint casos de primeres planes en les quals l'element significatiu central, la màxima densitat informativa, coincideix amb una fotografia.

L'anàlisi sistemàtica del dpm entesa globalment -continguts i morfo-sintaxi- com una unitat significativa ens ha de permetre aprofundir més en la caracterització crítica de la producció periodística. I això, com a mínim, en un doble sentit:

a) facilitarà la tasca d'identificar els diferents models periodístics des de les possibles perspectives històrica, geogràfica, ètnico-nacional, sexual, de classe...

b) proporcionarà més recursos per tal d'analitzar amb més radicalitat les diferents estratègies persuasives desplegades des dels mitjans de comunicació de masses.

Al cap i a la fi, cal entendre el dpm en tant que artifici comunicatiu que actua com a filtre de la percepció de la realitat que aconseguix presentar una porció objectivament mínima de la realitat externa a nosaltres mateixos com la *realitat social*. Aquesta realitat social, presentada amb criteris d'espectacularitat, esdevé base informativa per a l'acció social:

"Això significa que per tal de calibrar la importància de la ideologia vehiculada per la premsa informativa de masses, tan important com saber si tendencialment els fragments de la realitat sobre els quals s'informa són reproduïts amb fidelitat o no, és conèixer els criteris de selecció d'aquests fragments -què és actualitat informativa i què no ho és-, com és narrada la porció de la realitat convertida en esdeveniment i quin sistema referencial constitueix el conjunt de fragments de la realitat que globalment articulen l'objecte cultural diari informatiu de masses". (13)

NOTES

(1) Aquest fet s'explica, en part per la progressiva hegemonia dels models analítics generats des de la lingüística textual.

(2) Enric Marín i J. M. Tresserras, *El regne del subjecte. Per una teoria materialista de la comunicació*. Ed. El Llamp. Barcelona, 1987, pàg. 45.

(3) E. Marín i J. M. Tresserras, Ob. cit., pàg. 47.

(4) E. Marín i J. M. Tresserras, Ob. cit., pàg. 18.

(5) Amb el professor J. M. Tresserras hem definit el fet nacional com un espai comunicatiu en el qual es troben la història natural i la història social. Vegeu *La nació com a ecosistema comunicatiu en construcció històrica permanent, a Comunicació social i identitat cultural*, pp. 224 a 235 (material presentat al 16è Congrés Internacional de l'A.I.E.R.I., celebrat a Barcelona el juliol de 1988).

(6) Veure E. Marín i J. M. Tresserras, *El regne del subjecte*, pp. 19 i 20. Es proposa un primer esquema històric aproximatiu als grans ecosistemes comunicatius de la cultura occidental des de l'Edat mitjana.

(7) Evidentment, aquesta visió tan esquemàtica només es justifica pel seu caràcter instrumental. Es tracta d'apuntar els elements més significatius per tal d'il·lustrar les afirmacions teòriques expressades en aquest breu treball.

(8) La crisi de la teoria dels gèneres és una expressió de la seva a-historicitat. Al capdavant, els gèneres periodístics són una tècnica expressiva que s'adequa a les necessitats comunicatives de cada moment històric.

(9) J.L. Gómez Mompert i E. Marín, *Elements per a una caracterització de l'inici de la premsa diària de masses, a La premsa de los siglos XIX y XX. Metodología, ideología e información. Aspectos económicos y tecnológicos*. M. Tuñón de Lara ed. Universidad del País Vasco, Leioa, 1986, pàg. 86

(10) J.L. Gómez Mompert i E. Marín, ob. cit., pàg. 87.

(11) Una bona part de les regles comunicatives de la hipocresia social funciona a partir d'aquesta dicotomia.

(12) En cert sentit, es podria dir que aquesta dicotomia és artificial: els lingüistes acostumen a considerar que tot element significant és reduïble, en darrera instància, a un signe lingüístic. Sense entrar en polèmica, podem mantenir aquesta distinció formal.

(13) J.L. Gómez Mompert i E. Marín, ob. cit., pp. 87-88.